

Michal Křístek (*Brno*)

Teoretická základna české stylistiky v proměnách času: Jungmannova *Slovesnost* a současná situace

✦ **Кључне речи:**
česká stylistika, text, slovesnost,
Josef Jungmann.

Tento příspěvek je zaměřen na čas v souvislosti s teoretickými východisky moderní české stylistiky, jak jsou prezentována v práci Josefa Jungmanna *Slovesnost*; tomuto dílu byla v české stylistice z různých hledisek věnována odborná pozornost jak v uplynulých desetiletích (nověji např. Hausenblas 1974, Čechová 1999), tak v několika posledních letech, mj. v souvislosti s přípravou nové edice textu (Křístek 2005 a 2006). Další z dílčích úseků bude komentován v tomto příspěvku, a to následujícím způsobem: I. čas vzniku každého z obou vydání *Slovesnosti*, II. porovnání Jungmannových výkladů se současnou situací v oboru, III. závěrem je pak ještě zařazen a stručně komentován text, který

У чланку аутор се бави првом модерном књигом чешких стилистичких текстова. То је књига *Josefa Jungmanna* „Словесност“ (Вербална уметност). Аутор своју пажњу посвећује различитим аспектима времена, служећи се теоретским поставкама функционалног структурализма Прашке школе.

souvisí s kompozicí *Slovesnosti* a týká se rovněž času, tentokrát i ve společenském kontextu tehdejší doby.

I. Nejprve je tedy zapotřebí vrátit se do 10–20. let 19. století, kdy *Slovesnost* vznikla. Je to období, které by stále ještě bylo možné označit jako počáteční fáze českého národního obrození. Toto hnutí je obvykle časově vymezováno koncem 18. století (jedním z významných impulsů bylo např. zrušení nevolnictví r. 1781) a uzavírá se revolučními událostmi r. 1848, eventuálně – v poněkud odlišném pojetí – až rozpadem Rakousko-Uherska a vznikem samostatného československého státu r. 1918 (Stich in Lehár et al. 1998: 175–176).

 2007

Autor *Slovesnosti*, Josef Jungmann (1773–1847), patřil k předním představitelům obrozeného hnutí (údaje k Jungmannovu životu a dílu podrobně viz Zelený 1881, nověji a stručněji Forst, red. 1993). Narodil se ve středních Čechách, v Hudlicích u Berouna, od r. 1788 studoval piaristické gymnázium a později práva v Praze, v letech 1799–1815 pak působil jako profesor na gymnáziu v Litoměřicích, od r. 1815 na Akademickém gymnáziu v Praze, od r. 1834 do odchodu do výslužby r. 1844 byl jeho ředitelem. V letech 1827 a 1838 byl zvolen děkanem pražské filozofické fakulty, r. 1840 se stal rektorem pražské univerzity. Zemřel r. 1847 v Praze.

Impulsem ke vzniku *Slovesnosti* byl dekret c. k. dvorní komise nad studii z 23. srpna 1816; tento dekret mj. nařizoval, aby se žáci, kteří z triviálních škol nebo z domova přicházejí se znalostí českého jazyka, i v rámci gymnaziálních studií procvičovali v češtině (překlady, vytváření česky psaných textů) – to mělo platit na gymnáziích v českém prostředí.

Jungmann se právě na základě zmíněného dekretu rozhodl zpracovat učební pomůcku pro vyšší třídy gymnázií – měla to být antologie česky psaných textů, Jungmann sám o ní ve své korespondenci mluví jako o chrestomatii. Možnost přidat také krátkou teoretickou část začal zvažovat o něco později. Teoretická část tedy měla podle Jungmannova záměru doprovodný charakter, při jejím zpracování vycházel především z dobových německých prací; toto pojetí zachoval i ve druhém vydání *Slovesnosti*.

O předlohách *Slovesnosti* podrobně psal Karel Hikl (Hikl 1911): jako hlavní vzor *Slovesnosti* určil práci lipského profesora Karla Heinricha Poelitze *Praktisches Handbuch zur statarischen und kursorischen Lektüre der deutschen Klassiker fuer Lehrer und Erzieher* (1804–1806, dodatek 1817), dále pak mezi hlavními prameny uvádí tyto práce: C. A.

Clodius – *Entwurf einer systematischen Poetik* (1804), Johann August Eberhard – *Handbuch der Aesthetik* (1825, tato práce tedy ovlivnila až druhé vydání *Slovesnosti*), Georg Reinbeck – *Deutsche Sprachlehre* (1817). V prosinci 1817 Jungmann *Slovesnost* dokončil a následovalo cenzurní řízení, to však trvalo několik let – první vydání *Slovesnosti* nakonec vyšlo až r. 1820. Pokud jde o prameny, s nimiž Jungmann při sestavování *Slovesnosti* pracoval, je nutné připomenout rovněž ty, s nimiž se on sám během studií seznámil a podle nichž si vytvářel povědomí o tom, co je bráno jako klasický vzor (za tento podnět děkuji prof. M. Krčmové a dalším účastníkům diskuse). Výše zmíněný K. Hikl (Hikl 1911: 426–427) připomíná v této souvislosti mj. Cicera a Horatia, z novodobých autorů pak N. Boileaua – zmínky o těchto autorech najdeme i přímo v *Slovesnosti*. Samostatnou kapitolu věnuje antickým vlivům na Jungmanna a na okruh jemu blízkých autorů také K. Svoboda ve své práci *Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové* (Svoboda 1957: 52–68); připomíná např. skutečnost, že některé z ukázek pro *Slovesnost* Jungmann přeložil přímo z řečtiny (Svoboda 1957: 53).

Vrátíme-li se k okolnostem vzniku *Slovesnosti*, bylo by rovněž vhodné uvést, že práce na *Slovesnosti* odvedla Jungmanna od mnohem ambicióznějšího projektu, jež v té době plánoval a jenž se v zamýšlené podobě nakonec neuskutečnil. Jednalo se o tzv. Encyklopedii nauk – sérii odborných prací z různých odvětví. Některá díla však nakonec byla vydána samostatně: např. A. Marek – *Logika nebo Umnice* (1820), dále pak Vojtěch Sedláček – *Základové měřictví čili geometrie* (1822), *Základové přírodnictví neb fyziky a matematiky potažné neboli smíšené* (1825, 1827 – 2 díly), Jan Svatopluk Presl – *Rostlinář* (1820–1835, 3 svazky).

Druhé vydání *Slovesnosti* vyšlo o dvacet pět let později (Jungmann 1845, reprint

1846). Celkovou koncepci příručky Jungmann zachoval, ale pro druhé vydání byla *Slovesnost* podstatně rozšířena, jak v teoretické, tak především v praktické části, tedy v ukázkách textů. Tato skutečnost souvisela s výrazným rozmachem česky psané literatury během období více než dvaceti let, která od sebe dělí první a druhé vydání *Slovesnosti*. Mezi prvním a druhým vydáním se v českém písemnictví objevují tak důležité postavy, jako například Karel Hynek Mácha, Josef Kajetán Tyl, Karel Havlíček Borovský, Božena Němcová, Karel Jaromír Erben a jiní. Jan Neruda, další z významných českých spisovatelů 19. století, napsal v r. 1878 o Jungmannovi, o době, ve které žil, a vlastně také o vývoji moderní české společnosti i o jejím rozmachu tato slova: „Když Jungmann vyvstal, byla čirá noc, když se s námi rozloučil, měli jsme již bílý den. Když Jungmann začal, byla pustá pláň, když dopracoval, byl on sám horou oblakové vysokou a kolem něho strmělo již celé pohoří velikánů, pevných, žulových to žeber českého života“ (Neruda 1951: 73–74). Velký podíl na změnách v českém veřejném životě a v kultuře měl i Jungmann sám: v letech 1834–1839 vyšel jeho pětisvazkový česko-německý slovník, v němž Jungmann v praxi realizoval své teoretické postoje k obohacování české slovní zásoby (tyto zásady lze najít i v teoretické části druhého vydání *Slovesnosti*; pokud jde přímo o filologickou terminologii, píše o ní např. Jedlička 1948). Významnou roli při tomto obohacování sehrály také přejímky z jiných slovanských jazyků, především z ruštiny a také z polštiny (Jungmann mj. využil slovníku Samuela Lindeho).

II. Pokud jde o prezentaci Jungmannových teoretických výkladů v porovnání se současnou situací, úmyslně je pro tuto chvíli ponechán stranou proces sledování dílčích změn v tom, jak byla *Slovesnost* hodnoce-

na v uplynulých téměř 180 letech. Je však vhodné připomenout, že v 19. století i v prvních desetiletích 20. století si Jungmannova *Slovesnost* zachovala značný vliv na teoretické uvažování o stylu v českém kontextu i na školskou praxi (blíže viz Hubáček cca 1972). Základní oporou pro teoretické komentáře z hlediska současné situace oboru je monografie *Současná česká stylistika* (Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová 2003). Při srovnávání se objevuje několik základních bodů, jimž bude vhodné věnovat pozornost při další práci s Jungmannovým textem.

1) Žánrově je *Slovesnost* učebním textem, v dnešním pojetí tedy textem náležejícím do jedné z podskupin odborného funkčního stylu, je to antologie s teoretickým úvodem. *Slovesnost* má však širší teoretický záběr, než by odpovídalo učebnici tohoto druhu v současné době, což souvisí s celkovou situací v době obrození, kdy bylo v českém prostředí nutné znovu položit teoretické základy různých vědních disciplín. Před výklady z oblasti stylistiky, poetiky, literární teorie a rétoriky Jungmann zařazuje také obecná poučení týkající se jazykovědy, ale také např. estetiky nebo logiky. Stylistika je ve *Slovesnosti* řazena spolu s logikou a gramatikou k disciplínám, podle jejichž kritérií posuzujeme konkrétní projevy.

2) *Slovesnost* má v dnešním pojetí blíže k teoretické než k praktické stylistice, tzn. k nauce o stylizaci textů různého druhu, praktická doporučení však najdeme např. v pasážích o listovním slohu (tedy o epistolárním stylu).

3) V obou vydáních se *Slovesnost* věnuje z velké části podrobnému přehledu a vymezení žánrů, a to jak u textů krásné literatury, tak u textů věcných. Jak bylo uvedeno v bodě 2), je toto vymezení někdy propojeno s explicitními praktickými doporučeními pro pisatele takovýchto textů. Některá doporučení potvrzují skutečnost, že také Jungmann

přihlížel k působení tzv. slohotvorných/stylotvorných činitelů, tedy faktorů ovlivňujících styl. Například ve zmíněných výkladech věnovaných epistolárnímu stylu najdeme ve 2. vyd. mimo jiné poučku „dříve psaní rozvažme, komu píšeme, a co, tak abychom celý list již napřed jako hotový myslí prohlídali“ (Jungmann 1846: 97) nebo „představme sobě, že ten, komu píšeme, přítomen jest, jakou myslí list náš přijme a co as při čtení jeho pocítí“ (Jungmann 1846: 97). V citovaných pasážích je zmíněn adresát, téma a situace, tedy tři z tzv. objektivních slohotvorných činitelů (faktorů souvisejících v širším slova smyslu s okolnostmi vzniku komunikátu, nikoliv s osobností autora – s ní se naopak pojí tzv. subjektivní slohotvorní/stylotvorní činitelé).

4) Dalším z významných pojmů moderní české stylistiky, který je – podobně jako slohotvorní činitelé – v Jungmannově *Slovesnosti* přítomen spíše implicitně, jsou stylové normy, tedy pravidla o tom, jak jsou různé typy textů utvořeny. Zmínky o nich lze najít rovněž v rámci výkladů o tom, jaké vlastnosti mají různé texty mít.

5) Koneckonců i vymezení základního pojmu, tedy slohu (stylu), je svým způsobem blízké současnému přístupu české stylistiky, který vychází z teoretických základů funkčního strukturalismu Pražského lingvistického kroužku. V prvním vydání *Slovesnosti* se uvádí, že „sloh jest k věci a záměru píšícího neb mluvícího hodné myšlenek vyjádření“ (Jungmann 1820: 8), ve druhém a třetím vydání pak „sloh jest pojmův myslí píšícího a věcem psaným přiměřené vybrání a spojení“ (Jungmann 1846: 59). Obě uvedené definice jsou zaměřeny na proces stylizace (což by odpovídalo žánrovému zařazení *Slovesnosti*), podobně jako jedna ze současných definic, která vymezuje styl jako výběr a uspořádání jazykových prostředků v textu (Chloupek in Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová

2003: 17). I v Jungmannových definicích je kladen důraz na přiměřenost formulací – právě adekvátnost je přitom jednou ze zásad prosazovaných Pražským lingvistickým kroužkem, a to nejen v oblasti stylistiky, ale např. také jazykové kultury. Přímo k Jungmannovu textu se svým názvem hlásí také *Slovo a slovesnost* – dodnes vydávaný odborný časopis založený právě členy Pražského lingvistického kroužku. V kolektivním úvodním textu prvního ročníku se B. Havránek, R. Jakobson, V. Mathesius, J. Mukařovský a B. Trnka k Jungmannově *Slovesnosti* explicitně hlásí – podobně jako Jungmann zdůrazňují, současnou terminologií řečeno, důležitost jazyka jako materiálu mj. uměleckých textů (kol. 1935: 4).

Tolik tedy výběr několika základních bodů, pokud se ale věnujeme vlivu, jaký má čas na teoretické uvažování, v tomto případě na teoretické uvažování o stylu a stylistice, je dobré mít na paměti i faktory, které se v moderní terminologické soustavě stylistiky označují jako dva z objektivních slohotvorných činitelů, totiž situaci a prostředí (vliv těchto činitelů byl už v jiné souvislosti připomenut výše). Stylistika v českém prostředí nyní existuje v propojení s mnoha dalšími disciplínami, z nichž většina má za sebou minimálně několik desetiletí rozvoje (podrobněji např. Hoffmannová 1997), zatímco Jungmann pracoval v situaci, kdy se většina disciplín v českém prostředí teprve znovu utvářela a kdy bylo nutné současně formovat jejich teoretickou základnu, jak bylo připomenuto výše – odtud také již zmíněný široký teoretický záběr, především druhého vydání *Slovesnosti*.

Nicméně i přes tuto odlišnou situaci *Slovesnost* po téměř dvou stoletích potvrzuje, že racionálně uvažující člověk (tedy např. právě J. Jungmann) zůstává racionálně uvažujícím člověkem, i když v humanitních vědách může být někdy obtížnější převést starší for-

mulace do současného jazyka a zhodnotit je s přihlédnutím jak k dobovému, tak k současnému kontextu; v základních rysech se o to pro Jungmannovu *Slovesnost* pokusil tento příspěvek.

III. S vědomím těchto skutečností chci závěrem uvést jeden citát ze *Slovesnosti*, který je se závěrem předchozí části myslím propojen a který se rovněž vztahuje k času, resp. přeneseně i k situaci za národního obrození vůbec. Jedná se o toto: *Slovesnost* může na první pohled působit jako práce bez závěru – teoretické výklady končí v obou vydáních náhle, bez jakéhokoliv shrnutí. Teprve pokud vezmeme teoretickou a praktickou část jako jediný celek, jak byla *Slovesnost* koneckonců koncipována, můžeme závěrečné ukázky praktické části interpretovat také jako závěrečné Jungmannovo poselství, byť prezentované nepřímou formou (potíže při

cenzurním řízení už byly stručně zmíněny v části I.; právě s nimi tedy může tento nepřímý způsob prezentace souviset). V prvním vydání se jedná o vlastenecky zaměřený proslav ke kněžím od J. Rautenkrance (Jungmann 1820: 305–314), po němž je připojen úryvek z *Rukopisu královédvorského o Zábójovi a o pobití Franků* (tzn. nepřátel Slovanů; Jungmann 1820: 314–321). Ve druhém vydání je tato tendence ještě explicitnější – jako vůbec poslední text praktické části byl Jungmannem zařazen úryvek projevu anglického politika Charlese Jamese Foxe; v závěru tohoto úryvku stojí slova, která lze brát jako povzbuzení pro všechny, kdo se snaží prosazovat své pozitivní ideály:

Uprostřed bídy světa my utěšujeme se jistotou, že vítězství nešlechtnosti jest jedno okamžení, ale ctnost věčná i po smrti vzbuzuje se v příkladech jí pro nás ostavených! (Jungmann 1846: 834).

31

summary

Σ Theoretical basis of Czech stylistics in the course of time: *Slovesnost* (Verbal Art) by Josef Jungmann and the present-day situation

The article focuses on the first modern Czech textbook of stylistics – *Slovesnost* (Verbal Art) by Josef Jungmann – with regard to various aspects of time relating to this work, on the theoretical basis of stylistics whose origins are rooted in functional structuralism of the Prague School and developed further on. Attention is paid mainly 1) to the time this book originated (the first edition was published in 1820, the second and third editions in 1845 and 1846, respectively), including considerable changes in the Czech society that took place between the editions, 2) to the impact *Slovesnost* had on other works from this field and 3) to its characterization using the present-day stylistic terminology.

Literatura

- Čechová 1999: Čechová M. *Jungmannova Slovesnost a vývoj české stylistiky*. – Mieczkowska H. a Orłós T. Z., red., *Odrodzenie narodowe w Czechach i na Słowacji*. – C. 201–206. – Kraków.
 Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová 2003: Čechová M., Chloupek J., Krčmová M., Minářová E. *Současná česká stylistika*. – Praha.

- Forst 1993: **Forst V.** *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 2/I, H-J.* – Heslo Josef Jungmann zpracoval M. Otruba. – S. 580–586. – Praha.
- Hausenblas 1974: **Hausenblas K.** *Otázky stylu v Jungmannově Slovesnosti.* – *Josef Jungmann a jeho pokrokový odkaz dnešku.* Slavica Pragensia xvii. – S. 81–87. – Praha.
- Hikl 1911: **Hikl K.** *Jungmannova „Slovesnost“ a její předlohy.* – „Listy filologické“. – Roč. 38. – S. 207–219, 346–353, 416–448.
- Hoffmannová 1997: **Hoffmannová J.** *Stylistika a...* – Praha.
- Hubáček 1972: **Hubáček J.** *Jungmannova Slovesnost a vyučování slohu.* – Hradec Králové.
- Jedlička 1948: **Jedlička A.** *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a lingvistická.* – Praha.
- Jungmann 1820: **Jungmann J.** *Slowesnost aneb zbrjka příkladů s krátkým pagednáním o slohu.* – Praha.
- Jungmann 1845: **Jungmann J.** *Slowesnost aneb náuka o výmluwnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkau příkladů w newázané i wázané řeči, 2., upravené vyd. (3. vyd. 1846).* – Kol., 1935, Úvodem – „Slovo a slovesnost“, roč. 1. – S. 1–7. – Praha.
- Křístek 2005: **Křístek M.** *Jungmannova Slovesnost a moderní česká stylistika.* – Rusinová, E., red., *Přednášky a besedy z xxxviii. běhu Lšss.* – S. 94–96. – Brno.
- Křístek 2006: **Křístek M.** *Nové vydání Jungmannovy Slovesnosti – stručný komentář k přípravným pracím* – Jaklová, A., ed., *Komunikace – styl – text.* – S. 211–13. – České Budějovice.
- Lehár 1998: **Lehár J. et al.** *Česká literatura od počátků k dnešku.* – Praha.
- Neruda 1951: **Neruda J.** *Podobizny I.* – Praha.
- Svoboda 1957: **Svoboda K.** *Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové.* – Praha.
- Zelený 1881: **Zelený V.** *Život Josefa Jungmanna, 2. vyd.* – Praha.
- Příspěvek vznikl v rámci projektu „Jungmannova Slovesnost v kontextu moderní české stylistiky“ [http://www.phil.muni.cz/cest/projekty.html#slovesnost] (GA ČR č. 405/05/P256).*